

سنجش عوامل مؤثر بر محیط‌زیست‌گرایی زنان ایرانی

امیر ملکی^۱، پروین علی‌پور^{۲*}

چکیده

بحران محیط‌زیست، امروزه یکی از گرفتاری‌های مهم جهانی به‌شمار می‌رود. مواجهه با این بحران به‌منزله یک تلاش جمعی نیازمند ایجاد نگرش‌های محیط‌زیست‌گرایانه در مردم است. آنچه در این زمینه درخور تأمل است شناسایی عوامل مؤثر بر محیط‌زیست‌گرایی افراد مختلف جامعه، بالاخص زنان است، زیرا بنا بر دو محور اصلی نظریه اکوفمنیسم، یعنی رابطه زنان با محیط‌زیست و نقش آنان در حل مشکلات اکولوژیکی، زنان در توجه به محیط‌زیست جایگاه ممتاز و ویژه‌ای دارند و از طرف دیگر به علت اینکه زنان با محیط‌زیست بیشتر عجین‌اند، می‌توانند از طریق انتقال دانش و علاقه‌زیست‌محیطی به کودکان در حفظ محیط‌زیست فعال باشند. ازاین‌رو، مطالعه عوامل تأثیرگذار بر محیط‌زیست‌گرایی زنان می‌تواند راهگشای بسترسازی برای ایجاد این عوامل و جلب مشارکت زنان در حفاظت از محیط‌زیست باشد. تحقیق حاضر درصدد شناسایی و مطالعه عوامل مؤثر بر محیط‌زیست‌گرایی زنان ایرانی است. بدین منظور، با توجه به تحقیقات انجام‌شده در این خصوص و با پشتوانه نظری اکوفمنیسم و با تحلیل ثانویه داده‌های موج پنجم پیمایش «داده‌های ارزش‌های جهانی» در کشور ایران با حجم نمونه ۲ هزار و ۶۶۷ نفر، که با روش نمونه‌گیری احتمالی چندمرحله‌ای صورت پذیرفته است، به کنکاش در این عوامل می‌پردازد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد متغیرهای مشارکت اجتماعی، دینداری، دانش‌زیست‌محیطی، سن، و تحصیلات با محیط‌زیست‌گرایی زنان ارتباط معناداری دارند، ولی طبقه اقتصادی زنان تأثیری بر محیط‌زیست‌گرایی آنان ندارد. همچنین، یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که سه متغیر دانش‌زیست‌محیطی، دینداری، و مشارکت توانسته‌اند ۸۲ درصد از واریانس متغیر وابسته را تبیین کنند و توضیح دهند.

کلیدواژگان

اکوفمنیسم، دانش‌زیست‌محیطی، دینداری، محیط‌زیست‌گرایی، مشارکت.

۱. دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی دانشگاه پیام نور
a_maleki@pnu.ac.i
۲. پژوهشگر مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه پیام نور
palipoor@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۷/۱۳، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۲/۹

مقدمه

بروز معضلات زیست‌محیطی و روند فزاینده آن، موضوع بحث بسیاری از صاحب‌نظران علوم زیستی و اجتماعی است افزایش خطر ابتلا به بیماری‌ها ناشی از آلودگی‌های محیط زیست، بالا رفتن سطح آلودگی آب‌وهوا، و اضمحلال محیط زیست چالش‌های فراروی جوامع است. از سوی دیگر، «شاخص‌های توسعه پایدار و محیط زیست» با «شاخص‌های سلامت و کیفیت زندگی» و نیز «شاخص‌های توسعه انسانی» ارتباط قوی و آشکاری دارند و حفظ محیط زیست از اهداف مهم اجتماعی جوامع بشری برای نیل به توسعه محسوب می‌شود. بدیهی است که یکی از عوامل کلیدی در حفظ محیط زیست، ایجاد نگرش‌های زیست‌محیط‌گرایانه در افراد مختلف جامعه است. از این روست که پرداختن به عوامل تأثیرگذار بر محیط‌زیست‌گرایی، محل دقت و توجه است.

از سوی دیگر، در بحث توسعه انسانی، تجربه‌های جهانی بر این امر صحنه می‌گذارد که در جهان کنونی سهم زنان در پیشبرد هر هدف اجتماعی روشن و محاسبه آن به نفع دستیابی هرچه بهتر و سریع‌تر به آن هدف است. و از آنجا که محیط زیست پایدار از مؤلفه‌های توسعه محسوب می‌شود، زنان را باید دارای سهم درخور ملاحظه‌ای در سالم‌سازی و حفظ محیط زیست دانست. محققان معتقدند زنان سرمایه بزرگی برای پایداری محیط زیست‌اند و دستور کار ۲۱، به‌منزله معتبرترین دستور کار جهانی برای صیانت از سلامت و حفاظت محیط زیست، زنان را «گروه اصلی» در این روند شناخته است [۶، ص ۱۶]. بنابراین، با توجه به مسائل محیط زیستی متعدد که کشور ایران با آن روبه‌روست، زنان ایرانی می‌توانند مسیر بسیاری از رفتارهای پرخطر ضد محیط زیست را تغییر دهند. اگر زنان از مشکلات و معضلات زیست‌محیطی و روش‌های مقابله با آنها آگاه شوند، تأثیر بسیاری در کودکان، اعضای خانواده، و اطرافیان خود خواهند گذاشت. آنان می‌توانند علاوه بر مراقبت از کودکان و کار در خانه و بیرون از خانه، نقش نگهبان محیط‌زیست را هم ایفا کنند. بنابراین، به نظر می‌آید زنان برای مدیریت منابع حساس و همچنین جهت دست‌یافتن به نتیجه مؤثر در زمینه محیط زیست، مرکز ثقلی به‌شمار می‌آیند. در همین زمینه، لازم است بنا به اهمیت زنان در حفظ محیط زیست و با توجه به اینکه نتایج تحقیقات داخلی نیز مؤید آن است که محیط‌زیست‌گرایی^۱ زنان ایرانی در حد قابل قبول و بعضاً در سطح بالایی است [۱؛ ۶؛ ۱۰]، عوامل مؤثر بر محیط‌زیست‌گرایی آنان شناسایی شود تا با بسترسازی برای ایجاد و تشدید این عوامل بر حفاظت از محیط زیست اهتمام شود. در این مقاله، سعی می‌شود با تحلیل ثانویه داده‌های موج پنجم پیمایش ارزش‌های جهانی (WVS)^۲، که اطلاعات مفیدی در مورد برخی متغیرهای محیط زیستی دارد، به این سؤال پاسخ داده شود که چه عواملی بر محیط‌زیست‌گرایی زنان ایرانی مؤثرند؟

1. environmentalism
2. World Values Survey

واکاوی تجربی تحقیق

بیشتر تحقیقات صورت‌گرفته در خصوص عوامل تأثیرگذار بر محیط‌زیست‌گرایی افراد بر عواملی چون آگاهی، حساسیت، و نگرانی به محیط زیست، باورها، و عقاید محیط زیستی تأکید دارند [۲۰]. ون لیر و دانلاپ [۲۷] پنج عامل سن، طبقه اجتماعی، محل سکونت، عوامل سیاسی، و جنسیت را در مطالعه محیط‌زیست‌گرایی افراد شناسایی کرده‌اند. به اعتقاد آن‌ها، این عوامل می‌تواند تبیین‌کننده تفاوت‌های نگرشی افراد در خصوص محیط زیست باشد. و به همین نسبت، نگرانی زیست‌محیطی در افرادی که تحصیلات، درآمد، و شغلی با منزلت بالا دارند بالاست. مشارکت اجتماعی یکی دیگر از عواملی است که محققان در تحقیقات خود به تبیین‌کنندگی آن در محیط‌زیست‌گرایی افراد پی برده‌اند.

باورهای دینی یکی دیگر از عوامل مؤثر بر رفتارهای زیست‌محیطی است و می‌تواند تبیین‌کننده محیط‌زیست‌گرایی افراد باشد. رابطه بین دین و محیط زیست را صاحب‌نظران بسیاری مانند براون تیلور و توماس بری مطرح کردند [۱۲، ص ۳]. نقش و تأثیر دینداری بر محیط‌زیست‌گرایی مورد توجه برخی محققان قرار گرفته است. البته، بیشتر آن‌ها درصد آزمون نظریه «وایت» بودند. وایت معتقد است برخی ادیان، همچون مسیحیت، به علت انسان‌محور بودنشان، تسلط انسان بر طبیعت را مجاز می‌دانند. در مقابل، برخی صاحب‌نظران [۱۶؛ ۱۵؛ ۱۴] معتقدند در دین اسلام آموزه‌های عملی فراوانی برای حفظ محیط و منابع طبیعی آن وجود دارد. و تحقیقات صورت‌گرفته تأثیر مثبت دینداری بر محیط‌زیست‌گرایی را نشان می‌دهند [۱۲؛ ۱۵].

متغیر دیگری که بر محیط‌زیست‌گرایی افراد تأثیرگذار است، دانش و آگاهی درباره موضوعات زیست‌محیطی است. در واقع، فرض بر این است که دانش فرد از واقعیت‌های خاص، نگرش او را به آن‌ها تحت تأثیر قرار می‌دهد [۱۲، ص ۲۵۴]. کایسر و همکارانش معتقدند افرادی که آگاهی بیشتری در مورد مسائل زیست‌محیطی دارند، به محیط زیست و مسائل آن نیز بیشتر حساس می‌شوند و در نتیجه رفتارهای مسئولانه‌ای در قبال محیط زیست در پیش می‌گیرند [۸، ص ۱۲۷].

مشارکت اجتماعی یکی دیگر از فاکتورهای تعیین‌کنندگی محیط‌زیست‌گرایی افراد است. بوداک و همکارانش [۱۷] در تحقیقات خود نشان دادند که افرادی که عضو انجمن‌ها و تشکل‌های زیست‌محیطی‌اند، نگرش مثبت و همسوتر با محیط زیست دارند.

متغیر دیگری که تبیین‌گر محیط‌زیست‌گرایی افراد است سن آن‌هاست. سن براساس نتایج تحقیقات مختلف قوی‌ترین رابطه را با نگرش‌های زیست‌محیطی داشته است. این مطلب در مطالعاتی چون [۲۱؛ ۲۳؛ ۲۵؛ ۲۴] تأیید شده است. یافته‌های این تحقیقات نشان می‌دهد که

محیط‌زیست‌گرایی با سن بیش از سایر متغیرهای اجتماعی- جمعیت‌شناختی ارتباط دارد؛ جوان‌ترها نگرش‌های مثبت‌تر و نگرانی‌های بیشتری از افراد بزرگسال‌تر دارند.

واکاوی نظری تحقیق

اکوفم‌نیسم: مطالعات اخیر درباره محیط زیست نشان داده است میزان محیط‌زیست‌گرایی، موضوعی وابسته به جنسیت است [۱، ص ۲] و تفاوت‌های جنسیتی در جهان‌بینی زیست‌محیطی به صورت پایدار موجودند و زنان نگرش‌های دلسوزانه‌تری از مردان به محیط زیست دارند [۱۸]؛ ۲۶؛ ۳۳؛ ۳۴]. از این رو بود که در تبیین و چرایی علاقه‌مندی زنان به عامل تغییر بودن در حوزه زیست‌محیطی و نقش فعال داشتن در حفاظت از آن، نظریه اکوفم‌نیسم در دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ به‌منزله یکی از اشکال نظریه‌های فم‌نیسم و محیط‌زیست‌گرایی ظهور یافت. بر پایه نظریه اکوفم‌نیسم، که ترکیبی از فم‌نیسم و جنبش‌های زیست‌محیطی است، تأکید عمده بر آن است که زنان رابطه خاص و ضروری با طبیعت دارند که این رابطه می‌تواند دانش منحصربه‌فردی را درباره محیط طبیعی به آن‌ها (زنان) ارائه دهد. به همین دلیل، می‌توانند حامی بالقوه سیاست‌های زیست‌محیطی شوند. در این زمینه، اکثر نظریه‌پردازان اکوفم‌نیسم بر دو موضوع محوری در مباحث خود یعنی ۱. رابطه زنان با طبیعت و ۲. نقش زنان در حل مشکلات اکولوژیکی تأکید دارند [۱۸، ص ۴]. آنچه در این میان اهمیت دارد پرداختن به مقوله محیط‌زیست‌گرایی زنان است و این سؤال مطرح می‌شود که بنا بر نظریه اکوفم‌نیسم، که معتقد است زنان نسبت به مردان محیط‌زیست‌گراترند، چه عواملی تبیین‌گر این تفاوت است. برای پاسخ به این سؤال باید نظریات و تحقیقات صورت‌گرفته در حوزه محیط‌زیست‌گرایی مورد کنکاش و بررسی قرار گیرد.

محیط‌زیست‌گرایی: در جامعه‌شناسی، به لحاظ نظری، بحث‌های پیشینه‌دار و مداوم متعددی حول تئوریزه‌کردن روابط بین محیط زیست و جامعه وجود دارد [۱۸، ص ۱]. سنت بسیار متفاوت طرفداری و حفاظت از محیط زیست در ایالات متحده در شروع قرن بیستم آغاز شد که مظهر آن گیفورد پینکوت بود. او برجسته‌ترین مدافع محیط زیست با عملکرد پایدار بود. طرفداری او از محیط زیست در جهت حفظ منابع طبیعی بود. توجیه او برای حفاظت از محیط زیست آن بود که منابع باید به شیوه‌ای اقتصادی‌تر و با بیشترین کارایی بهره‌برداری شوند. پینکوت اظهار داشت که هدف محیط‌زیست‌گرایی همانا بزرگ‌ترین خوبی‌ها برای بیشترین افراد در طولانی‌ترین زمان است. موقعیت طرفداری از محیط زیست به‌منزله استفاده عاقلانه از منابع طبیعی و حفاظت از آن شناخته شد و پایه و اساس تفکر رسمی در مورد محیط زیست در ایالات متحده قرار گرفت [۶؛ ۴۳]. در همین راستا بود که جنبش محیط‌زیست‌گرایی در اوایل دهه ۱۹۷۰ ظاهر شد و می‌توان گفت که در این دوره، برای نخستین‌بار، یک جنبش

محیط‌زیست‌گرایی ناب توده‌ای در حال ظهور بود [۷]. محیط‌زیست‌گرایی بر پایه سنتی در جامعه‌شناسی محیط زیست بنا شده است که سابقه آن به دهه هفتاد در ایالات متحده برمی‌گردد. تلاش‌های متعددی صورت گرفته تا تغییر در اعتقادات، دغدغه‌ها، نگرش‌ها، و رفتارهای زیست‌محیطی اندازه‌گیری شود.

می‌توان افرادی را به حفظ محیط زیست گرایش دارند و در این زمینه کنش‌محورند محیط‌زیست‌گرا قلمداد کرد. رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه در واکنش به هنجارهای اخلاقی شخصی درباره چنین رفتارهایی اتفاق می‌افتند و در افرادی که باور دارند شرایط زیست‌محیطی مردم، گونه‌های زیستی یا زیست کره را تهدید می‌کند فعال است.

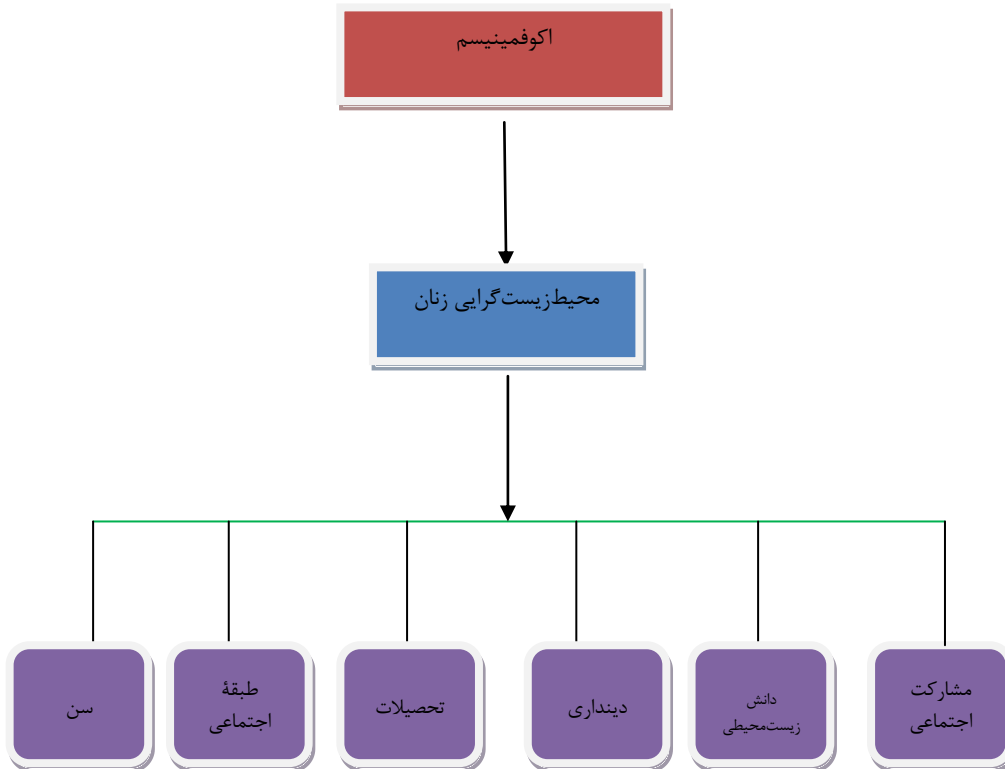
جامعه‌شناسان محیط زیست تقسیم‌بندی‌های متفاوتی را از نظریه‌ها و دیدگاه‌های مربوط به رابطه بین محیط زیست و جامعه ارائه کرده‌اند، مثلاً استرن^۱ انواع رویکردهای ارائه‌شده در مورد محیط‌زیست‌گرایی را در تیپ‌های زیر طبقه‌بندی می‌کند:

الف) رویکردهایی که محیط‌زیست‌گرایی را به‌منزله یک جهان بینی در نظر می‌گیرند: شاید بارزترین نمونه اش در روانشناسی اجتماعی، اتخاذ یک پارادایم جدید زیست‌محیطی (یا اکولوژیکی) باشد، با این ایده که افعال انسان و یک زیست کره آسیب پذیر در یک تعامل جدایی ناپذیر به سر می‌برند. به عبارت دیگر رفتارهای زیست‌محیطی انسان‌ها بر کاهش یا افزایش کیفیت محیط زیست مؤثرند.

ب) رویکردهایی که ارزش‌ها را پایه و اساس محیط‌زیست‌گرایی می‌دانند: طبق نظر اینگلهارت، محیط‌زیست‌گرایی نمودی از ارزش‌های فرامدرن نظیر کیفیت زندگی و خودبیانگری است که در نتیجه ثروت و امنیت فزاینده در کشورهای پیشرفته ظهور کرده است. برخی روایت‌ها هم بر ارزش‌های مذهبی تأکید دارند و می‌گویند که بعضی عقاید یهودی-مسیحی زمینه را برای بی‌ارزش کردن محیط زیست فراهم می‌کنند یا اینکه بعضی از باورها که محیط زیست را مقدس می‌دانند توجه به محیط زیست را افزایش می‌دهند. سایرین دغدغه و رفتار زیست‌محیطی را به نظریه عمومی ارزش‌ها ربط می‌دهند و دریافته‌اند که ارزش‌های دیگرخواهانه در میان افرادی که در فعالیت‌های محیط‌زیست‌گرایانه مشارکت می‌کنند و دارای روحیه مشارکت‌جویانه‌ای هستند، بیشتر است.

ج) رویکردهایی که از رفتار دیگرخواهانه (نوع‌دوستانه) برای توضیح محیط‌زیست‌گرایی استفاده می‌کنند: این رویکرد که نخستین‌بار از سوی هبرلین (۱۹۷۲) مطرح شد، بر این پیش‌فرض استوار است که چون کیفیت زیست‌محیطی یک خیر عمومی است، برای شرکت مردم در آن وجود انگیزه‌های نوع‌دوستانه ضروری است [صالحی، ۲۰۱۰ نقل در ۹، ص ۵۱۱].

براساس رویکردهای مطرح‌شده می‌توان محیط‌زیست‌گرایی افراد را با توجه به رویکردی که ارزش‌ها را پایه و اساس محیط‌زیست‌گرایی افراد می‌داند، تبیین کرد. بسیاری بر این باورند که مشکلات زیست‌محیطی در ارزش‌ها و باورهای اجتماع ریشه دارد و به همین دلیل باید دانست که افراد اجتماع به بوم‌شناسی چگونه فکر می‌کنند، درباره آن چه چیزی می‌دانند و به آن چه احساسی دارند [۱۹].

مدل تحلیلی تحقیق

روش‌شناسی

روش مطالعه حاضر از نوع تحلیل ثانویه است. در تحلیل ثانویه از داده‌های گردآوری‌شده پیمایش اصلی برای مطالعه موضوعی به غیر از موضوع اصلی است استفاده می‌کنند. به عبارت دیگر، از داده‌هایی که مؤسسات یا محققان دیگری گردآوری کرده‌اند می‌توان به اقتضای مسئله

سود جست [۴، ص ۸۱] در این مقاله نیز، به همین منظور، از این روش استفاده شده است. در این تحقیق داده‌های استفاده‌شده برای آزمون فرضیات تحقیق از مجموعه داده‌های پیمایش جهانی ارزش‌ها WVS، موج پیمایش سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۸ استفاده شده است. پیمایش ارزش‌های جهانی یک پژوهش در مقیاس جهانی است که اطلاعاتی در خصوص دگرگونی‌های اجتماعی، فرهنگی، و سیاسی جوامع مختلف از جمله ایران می‌دهد. این پیمایش به مدیریت رونالد اینگلهارت اجرا می‌شود. این تحقیق در ایران با مدیریت دکتر رحمت‌الله صدیق سروستانی در مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران انجام گرفت. داده‌های تحقیق با مصاحبه مستقیم و به‌وسیله پرسشنامه گردآوری شد. برای تدوین چارچوب نمونه این بررسی، با توجه به حجم و پیچیدگی جامعه آماری ایران، از روش نمونه‌گیری احتمالی چندمرحله‌ای استفاده شده است و حجم نمونه ۲ هزار و ۶۶۷ نفر است.

در این مطالعه، با توجه به پیشینه تحقیق و نظریه‌های مطرح‌شده متغیرهای مشارکت اجتماعی، دانش زیست‌محیطی، دینداری، تحصیلات، و سن به‌منزله عوامل مؤثر (متغیرهای مستقل) بر محیط‌زیست‌گرایی (متغیر وابسته) استخراج شدند. به عبارت دیگر، متغیرهای یادشده متغیرهای مستقل تحقیق حاضرند که بر آنیم ارتباط آن‌ها را با متغیر وابسته (محیط‌زیست‌گرایی) تحلیل کنیم و به تبیین عوامل مؤثر بر محیط‌زیست‌گرایی زنان بپردازیم.

در تحلیل حاضر، متغیر وابسته محیط‌زیست‌گرایی در قالب طیف لیکرت مشتمل بر چهار گویه (موافقت با اختصاص بخشی از درآمد خود جهت جلوگیری از آلودگی محیط زیست، موافقت با افزایش مالیات در جهت استفاده از آن برای حفاظت از محیط زیست، میزان اهمیت محیط زیست، و میزان اهمیت حفاظت از محیط زیست) سنجیده شده است. متغیر مستقل مشارکت اجتماعی با پرسش از عضویت یا عدم عضویت فرد در سازمان‌های محیط زیستی، سازمان‌های مذهبی، باشگاه‌های ورزشی و تفریحی، سازمان‌های تخصصی، احزاب سیاسی، و... سنجیده شد. گویه‌های مرتبط با متغیر مستقل دانش زیست‌محیطی با سؤال در خصوص میزان آگاهی فرد درباره مشکلات زیست‌محیطی همچون کیفیت نامناسب آب، کیفیت نامناسب هوا، کیفیت نامناسب فاضلاب، دفع نامناسب فاضلاب، گرمایش جهانی آب‌وهوا، انقراض گونه‌های گیاهی و جانوری، آلودگی رودخانه‌ها و منابع آبی سنجیده شد. میزان دینداری با میزان مذهبی بودن افراد و اهمیت مذهب برای افراد سنجیده شد. تحصیلات با ۵ دامنه (بی‌سواد، ابتدایی، سیکل، دیپلم، و تحصیلات عالی)، و طبقه با روش اشتهراری و پرسش از خود فرد در مورد تعیین طبقه خود با دامنه‌ها (بالا، متوسط بالا، متوسط پایین، و پایین) مطالعه شده است.

فرضیه‌های تحقیق

به نظر می‌رسد میزان مشارکت اجتماعی زنان با میزان محیط‌زیست‌گرایی آنان ارتباط دارد.

به نظر می‌رسد میزان دانش زیست‌محیطی زنان با میزان محیط‌زیست‌گرایی آنان ارتباط دارد. به نظر می‌رسد میزان دینداری زنان با میزان محیط‌زیست‌گرایی آنان ارتباط دارد. به نظر می‌رسد میزان تحصیلات زنان با میزان محیط‌زیست‌گرایی آنان ارتباط دارد. به نظر می‌رسد طبقه زنان با میزان محیط‌زیست‌گرایی آنان ارتباط دارد. به نظر می‌رسد سن زنان با میزان محیط‌زیست‌گرایی آنان ارتباط دارد.

یافته‌های تحقیق

توصیف یافته‌ها: نمونه مطالعه شده ایرانیان در پیمایش ارزش‌های جهانی شامل ۲ هزار و ۶۶۷ نفر هستند که از این تعداد ۴۹٫۳ درصد زن‌اند. براساس یافته‌های پیمایش صورت گرفته سیمای کلی مشخصات زنان تحت مطالعه از لحاظ طبقه اجتماعی، تحصیلات، و سن به شرح جدول ۱ براساس داده‌های جدول بیشترین درصد زنان مطالعه شده در طبقه متوسط پایین‌اند. و از لحاظ تحصیلات، بیشترین درصد به تحصیلات دیپلم اختصاص دارد. به لحاظ سهولت توصیف سن زنان نمونه، به مقوله‌بندی سن زنان پرداخته شده است که شرح آن در جدول آمده است. براساس داده‌ها، بیشترین درصد زنان از لحاظ سن، زنان ۱۵ تا ۲۹ سال هستند.

جدول ۱. توزیع فراوانی پاسخگویان براساس طبقه اجتماعی، تحصیلات، و سن

متغیرها	مقولات	فراوانی	درصد
طبقه اجتماعی	بالا	۱۴	۱٫۱
	متوسط بالا	۵۴۸	۴۱٫۶
	متوسط پایین	۵۶۷	۴۳٫۱
	پایین	۱۶۹	۱۲٫۸
	نامشخص	۱۸	۱٫۴
تحصیلات	بی‌سواد	۹۳	۷٫۱
	ابتدایی	۳۴۴	۲۶٫۱
	سیکل	۲۱۵	۱۶٫۳
	دیپلم	۳۷۹	۲۸٫۸
	تحصیلات عالی	۲۷۸	۲۱٫۱۲
سن	نامشخص	۷	۰٫۵۳
	۱۵-۲۹	۶۵۸	۵۰
	۳۰-۴۹	۵۳۹	۴۱
	۵۰-۹۸	۱۱۳	۸٫۶
	نامشخص	۶	۰٫۴۶
جمع کل		۱۳۱۶	۱۰۰

جدول ۲ توزیع فراوانی پاسخگویان را برحسب میزان محیط‌زیست‌گرایی‌شان نشان می‌دهد. داده‌های جدول بازگویی آن است که ۱/۶۷ درصد زنان ایرانی تحت مطالعه از میزان محیط‌زیست‌گرایی پایینی برخوردارند و ۵۴/۱۷ درصد از میزان متوسط و ۴۲/۸۵ درصد پاسخگویان دارای محیط‌زیست‌گرایی بالایی هستند.

جدول ۲. توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب میزان محیط‌زیست‌گرایی

میزان محیط‌زیست‌گرایی	فراوانی	درصد
پایین	۲۲	۱/۶۷
متوسط	۷۱۳	۵۴/۱۷
بالا	۵۶۴	۴۲/۸۵
نامشخص	۱۷	۱/۲۹
کل	۱۳۱۶	۱۰۰

آزمون فرضیه‌ها و روابط بین متغیرها: آزمون روابط بین متغیرها با استفاده از دو تکنیک آماری ضریب همبستگی و مقایسه میانگین‌ها و تحلیل رگرسیونی انجام گرفته است. جدول ۳ نشان‌دهنده ضریب همبستگی بین متغیرهای مستقل مشارکت اجتماعی، دانش زیست‌محیطی، دینداری، سن، و متغیر وابسته محیط‌زیست‌گرایی است. نتایج به‌دست‌آمده حاکی از آن است که رابطه معناداری بین این متغیرها و محیط‌زیست‌گرایی زنان وجود دارد. بدین معنا که زنانی که مشارکت اجتماعی بالایی دارند به همان نسبت محیط‌زیست‌گرایی بالایی از خود نشان می‌دهند. همچنین رابطه معنادار بین دانش زیست‌محیطی و محیط‌زیست‌گرایی مبین آن است که زنانی که دارای دانش زیست‌محیطی بالایی هستند محیط‌زیست‌گراترند. براساس یافته‌ها، دینداری و محیط‌زیست‌گرایی رابطه معناداری دارند. بدین معنا که اعتقادات دینی بر گرایش‌های زیست‌محیطی افراد تأثیر مثبت دارد.

جدول ۳. ضریب همبستگی بین برخی متغیرهای مستقل و وابسته

میانگین	انحراف معیار	ضریب همبستگی	معناداری	همبستگی
۰/۲۲	۰/۲۹۸	۰/۱۴۱**	۰/۰۴	مشارکت
۳/۵۹	۰/۴۸	۰/۲۴۵**	۰/۰۰۰	دانش زیست‌محیطی
۳/۸۲	۰/۳۶	۰/۱۶۵**	۰/۰۰۰	دینداری
۳۱/۷۱	۱۱/۳۹۵	۰/۰۶۹**	۰/۰۱۳	سن

** رابطه در سطح ۹۹٪ معنادار است (دو دامنه)

جدول ۴ آزمون تفاوت میانگین محیط‌زیست‌گرایی زنان را برحسب مقولات تحصیلات (بی‌سواد، ابتدایی، سیکل، دیپلم، و تحصیلات عالی) و طبقه (بالا، متوسط بالا، متوسط پایین، و پایین) زنان نمونه نشان می‌دهد.

براساس یافته‌ها، بین تحصیلات و محیط‌زیست‌گرایی رابطه معنادار وجود دارد و رابطه معناداری بین طبقه اجتماعی زنان و میزان محیط‌زیست‌گرایی آنان وجود دارد. زنان طبقات بالا نسبت به طبقات پایین محیط‌زیست‌گراترند. ارقام جدول بازگویی آن است که نمره تحصیلات در هر مقوله براساس آزمون F با مقدار ۳۶۹۱۷ در سطح ۰/۰۵ معنادار است. به سخن دیگر، افراد دارای تحصیلات بالا، به حفاظت از محیط زیست تعهد بیشتری دارند و میزان محیط‌زیست‌گرایی بالایی دارند. شاید تحصیلات بالا باعث ایجاد سطوح بالاتری از تعهد و عمل زیست‌محیطی شده و افزایش محیط‌زیست‌گرایی را در پی داشته باشد.

جدول ۴. آزمون تفاوت میانگین محیط‌زیست‌گرایی برحسب تحصیلات و طبقه

نام متغیر	نام مقوله	میانگین	انحراف معیار	مقدار F	سطح معناداری
تحصیلات	بی‌سواد	۸,۱۷	۱,۷۶	۳,۹۱۷	۰,۰۰۴
	ابتدایی	۷,۶۵	۱,۸۲		
	سیکل	۷,۷۱	۱,۶۹		
	دیپلم	۷,۷۳	۱,۹۱		
	تحصیلات عالی	۸,۴۷	۲,۰۸		
طبقه	بالا	۷,۹۵	۱,۹۳	۰,۹۰۷	۰,۴۳۷
	متوسط بالا	۷,۷۹	۱,۸۵		
	متوسط پایین	۷,۶۹	۱,۷۸		
	پایین	۷,۶۴	۲,۳۰		

همان‌طور که در جدول ۴ دیده می‌شود، آزمون F تفاوت معناداری بین گروه‌ها را نشان می‌دهد، اما مشخص نمی‌کند که کدام گروه متفاوت از دو گروه دیگر است. با استفاده از آزمون شفه (Scheffe)، که در جدول ۵ نشان داده شده است، می‌توان به مقایسه یک به یک میانگین‌ها دست یافت. به رغم یافت‌شدن همبستگی مثبت بین تحصیلات و محیط‌زیست‌گرایی، تفاوت معناداری میان رده‌های مختلف تحصیلی و نگرش مثبت به محیط زیست پیدا نشد. تنها استثنا مربوط به تفاوت معنادار میان رده دیپلم و تحصیلات عالی است.

رگرسیون چندمتغیری: به منظور پیش‌بینی تغییرات متغیر وابسته (محیط‌زیست‌گرایی) از طریق متغیرهای مستقل و تعیین سهم هریک از متغیرهای مستقل در تبیین متغیر وابسته از تکنیک رگرسیون چندمتغیره به شیوه گام‌به‌گام استفاده شده است. نتایج جدول ۶ نشان می‌دهد که متغیر دانش زیست‌محیطی در مرحله اول و متغیر دینداری در مرحله دوم و متغیر مشارکت در مرحله سوم، به ترتیب میزان اهمیتی که در تبیین متغیر وابسته داشته‌اند، وارد معادله رگرسیونی شده‌اند و در مجموع این سه متغیر توانسته‌اند ۸۲ درصد از واریانس متغیر وابسته را تبیین کنند و توضیح دهند. میزان F نیز در سطح ۹۹ درصد حاکی از معنادار بودن رگرسیون است.

جدول ۵. مقایسه چندگانه (آزمون شفیه) میزان محیط‌زیست‌گرایی براساس تحصیلات

نام متغیر	نام مقوله	مقوله	تفاوت میانگین	خطای استاندارد	معناداری
تحصیلات	بی‌سواد	ابتدایی	-۰٫۶۰۷	۰٫۲۷۹	۰٫۳۱۵
		سیکل	-۰٫۵۴۵	۰٫۲۹۵	۰٫۴۹۳
		دیپلم	-۰٫۵۳۸	۰٫۲۷۶	۰٫۴۳۵
		تحصیلات عالی	۰٫۳۲۹	۰٫۳۸۲	۰٫۹۴۶
	ابتدایی	بی‌سواد	۰٫۶۰۷	۰٫۲۷۹	۰٫۳۱۵
		سیکل	۰٫۰۶۲	۰٫۲۰۴	۰٫۹۹۹
		دیپلم	۰٫۰۶۹	۰٫۱۷۵	۰٫۹۹۷
		تحصیلات عالی	۰٫۹۳۶	۰٫۳۱۷	۰٫۰۶۹
	سیکل	بی‌سواد	۰٫۵۴۴	۰٫۲۹۵	۰٫۴۹۳
		ابتدایی	-۰٫۰۶۲	۰٫۲۰۴	۰٫۹۹۹
		دیپلم	۰٫۰۰۷	۰٫۲۰۱	۰٫۰۰۰
		تحصیلات عالی	۰٫۸۷۳	۰٫۳۳۱	۰٫۱۴۰
دیپلم	بی‌سواد	۰٫۵۲۷	۰٫۲۷۶	۰٫۴۳۵	
	ابتدایی	-۰٫۰۶۹	۰٫۱۷۶	۰٫۹۹۷	
	سیکل	-۰٫۰۰۷	۰٫۲۰۱	۱٫۰۰۰	
	تحصیلات عالی	۰٫۸۶۶	۰٫۳۱۴	۰٫۱۰۹	
تحصیلات عالی	بی‌سواد	-۰٫۳۲۹	۰٫۳۸۲	۰٫۹۴۶	
	ابتدایی	-۰٫۹۳۶	۰٫۳۱۷	۰٫۰۶۹	
	سیکل	-۰٫۸۷۳	۰٫۳۳۲	۰٫۱۴۰	
	دیپلم	-۰٫۸۶۶	۰٫۳۱۵	۰٫۱۰۹	

جدول ۶. خلاصه مدل‌های تحلیل محیط‌زیست‌گرایی

مدل‌ها	ضریب همبستگی	ضریب همبستگی تعدیل‌شده	آزمون واریانس	سطح معناداری
۱	(a) ۰٫۹۰۷	۰٫۸۲۲	۵۴۷۴٫۶۶۲	(a) ۰٫۰۰۰
۲	(b) ۰٫۹۰۹	۰٫۸۲۵	۲۸۰۲٫۴۳۶	(b) ۰٫۰۰۰
۳	(c) ۰٫۹۱۰	۰٫۸۲۸	۱۸۹۸٫۵۷۷	(c) ۰٫۰۰۰

مدل‌های ۱. دانش زیست‌محیطی؛ ۲. دانش زیست‌محیطی، دینداری؛ ۳. دانش زیست‌محیطی، دینداری و مشارکت

به منظور فهم دقیق‌تر شدت و جهت رابطه متغیرهای مستقل با محیط‌زیست‌گرایی، از ضرایب تأثیر کمک گرفته شده است (جدول ۷). مطالعه دقیق‌تر ضریب تأثیر استاندارد (Beta) گویای جهت و به‌ویژه شدت تأثیر متغیرهای مذکور بر محیط‌زیست‌گرایی زنان است. بیشترین تأثیر بر محیط‌زیست‌گرایی مربوط به متغیر دانش زیست‌محیطی است که دارای بتای معادل

۰/۸۹۷ است. این عدد تأثیر قوی و مستقیم دانش زیست‌محیطی بر محیط‌زیست‌گرایی را نشان می‌دهد. افرادی که دانش زیست‌محیطی بالایی دارند از میزان محیط‌زیست‌گرایی بالاتری برخوردارند. در مرحله دوم تأثیر‌گذاری، باید از متغیر دینداری نام برد که با دارا بودن بتای معادل با ۰/۰۵۹ نشان می‌دهد که پاسخگویانی که دیندارترند به همان نسبت محیط‌زیست‌گراترند. رتبه سوم تأثیر‌گذاری مربوط به متغیر مشارکت است که با دارا بودن بتای معادل ۰/۰۴۹ ضمن بیان تأثیر مستقیم بر محیط‌زیست‌گرایی زنان، نشان می‌دهد که هرچه افراد مشارکت‌جو باشند محیط‌زیست‌گراترند.

جدول ۷. بررسی تأثیر ضرایب استاندارد متغیرهای مستقل بر محیط‌زیست‌گرایی

متغیرها	ضریب تأثیر غیراستاندارد (B)	ضریب تأثیر استاندارد شده (Beta)	T مقدار	سطح معناداری
دانش زیست‌محیطی	۰/۹۹۴	۰/۸۹	۷۳/۸۳	۰/۰۰۰
دینداری	۰/۰۸۶	۰/۰۵	۴/۸۷	۰/۰۰۰
مشارکت	۰/۰۸۸	۰/۰۴	۴/۰۸	۰/۰۰۰

براساس مقادیر (Beta) معادله رگرسیونی استاندارد عبارت خواهد بود از:
 محیط‌زیست‌گرایی = ۰/۸۹۷ (دانش زیست‌محیطی) + ۰/۰۵۹ (دینداری) + ۰/۰۴۹ (مشارکت)

بحث و نتیجه‌گیری

براساس نظریه اکوفمنیسم، زنان به محیط زیست حساسیت بیشتری دارند و از محیط‌زیست‌گرایی بالایی برخوردارند. این نظریه معتقد است که رابطه خاص و ضروری زنان با طبیعت می‌تواند دانش منحصر به فردی را درباره محیط طبیعی به آن‌ها بدهد و محیط‌زیست‌گرایی آنان را ارتقا دهد. تحقیقات صورت‌گرفته داخلی و خارجی نیز مؤید این مسئله هستند که زنان از محیط‌زیست‌گرایی بالایی برخوردارند [نک: ۱؛ ۵؛ ۸؛ ۱۶؛ ۲۴؛ ۳۱؛ ۳۲]. از طرف دیگر، تحقیقات صورت‌گرفته براساس نظریه محیط‌زیست‌گرایی عوامل مختلف تأثیرگذار بر این مقوله را شناسایی کرده‌اند؛ از جمله مشارکت، دینداری، دانش زیست‌محیطی، تحصیلات، و... در این مقاله، بر آنیم با وقوف به اهمیت محیط‌زیست‌گرایی زنان در اشاعه و ترویج فرهنگ زیست‌محیطی در جامعه، به سؤال چه عواملی می‌تواند تبیین‌گر محیط‌زیست‌گرایی زنان ایرانی باشد؟ پاسخ دهیم. جواب این سؤال از اهمیت بالایی برخوردار است، زیرا سیاستگذاران محیط زیست، که به افزایش آگاهی زیست‌محیطی و تغییر رفتارهای محیط زیستی به سمت محیط‌گرایی علاقه‌مندند، لازم است برای بسترسازی در جهت ایجاد و ارتقا این عوامل اهتمام بورزند.

نتایج تحقیق نشان داد که ۱۷ درصد زنان ایرانی تحت مطالعه از میزان محیط‌زیست‌گرایی پایینی برخوردارند و ۵۴/۲ درصد از میزان متوسط و ۴۲/۹ درصد پاسخگویان دارای محیط‌زیست‌گرایی بالایی هستند. اینکه میزان محیط‌زیست‌گرایی زنان ایرانی در سطح نسبتاً بالایی قرار دارد مؤید این است که حفاظت از محیط زیست و مراقبت از طبیعت برای زنان مهم است. در تحقیق حاضر، جهت بررسی عوامل مؤثر بر محیط‌زیست‌گرایی زنان به تحلیل تأثیر عواملی چون مشارکت، دانش زیست‌محیطی، دینداری، سن، تحصیلات و طبقه اجتماعی مؤثر بر محیط زیست پرداخته شد. نتایج نشان داد که رابطه معناداری بین مشارکت، دانش زیست‌محیطی، دینداری، سن، تحصیلات، و محیط‌زیست‌گرایی زنان وجود دارد. همچنین، یافته‌های تحقیق بازگوی آن است که میان طبقات مختلف اجتماعی زنان ایران و محیط‌زیست‌گرایی‌شان هیچ تفاوت معناداری وجود ندارد. این بدان معناست که وضعیت اقتصادی زنان عامل تأثیرگذاری در ایجاد محیط‌زیست‌گرایی نیست. در تحلیل چندمتغیری، بیشترین اهمیت را در تبیین محیط‌زیست‌گرایی زنان، به ترتیب متغیرهای دانش زیست‌محیطی، دینداری، و مشارکت داشته‌اند؛ به طوری که این سه متغیر توانسته‌اند ۸۲ درصد از واریانس متغیر وابسته را تبیین کنند و توضیح دهند.

به این ترتیب، یافته‌های تحقیق درباره وجود همبستگی مثبت بین متغیرهای فوق و محیط‌زیست‌گرایی، تأییدی است بر نظریه‌ها و یافته‌های تحقیقات اندیشمندان مختلف. نتایج به دست آمده نشان داد که بین میزان مشارکت و محیط‌گرایی زنان ایرانی رابطه معناداری وجود دارد. این یافته مؤید تحقیقات بوداک و همکارانش [۱۵] است که نشان می‌دهد افرادی که عضو انجمن‌ها یا تشکل‌های زیست‌محیطی‌اند، نگرش مثبت و همسوتر با محیط زیست دارند. اما آنچه لازم است بیان شود این است که به‌رغم آنکه همبستگی معناداری میان مشارکت اجتماعی و محیط‌زیست‌گرایی وجود دارد، سطح رابطه به میزانی نیست که بتوان درباره آن قضاوت همبستگی قوی داشت؛ بنابراین به نظر می‌رسد که عوامل دیگری در ایجاد نگرش مثبت به محیط زیست مشارکت دارند.

همچنین، یافته‌ها بیانگر همبستگی بین متغیر دانش زیست‌محیطی با محیط‌زیست‌گرایی زنان ایرانی است. نتایج تحقیقات کایسر و همکارانش [۲۰] نشان می‌دهد افرادی که آگاهی بیشتری درباره مسائل زیست‌محیطی دارند، به محیط زیست و مسائل آن نیز بیشتر حساس می‌شوند. یافته‌های این تحقیق نیز منطبق با یافته‌های محققان مذکور است. نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که رابطه معناداری بین دانش زیست‌محیطی زنان و محیط‌زیست‌گرایی آنان وجود دارد. بنابراین، لازم است بر آگاهی‌ها و دانش زنان درباره محیط زیست با برگزاری کلاس‌های آموزشی افزود و بدین ترتیب باعث افزایش محیط‌زیست‌گرایی آنان شد. نتایج تحقیق حاضر رابطه بین تحصیلات و محیط‌زیست‌گرایی زنان را نشان می‌دهد و این مؤید

یافته‌های تحقیقات ون لیر و دانلاپ [۲۴] است که تحصیلات را یکی از متغیرهای تبیین‌کننده محیط زیست‌گرایی می‌دانند. البته به‌رغم یافت‌شدن همبستگی مثبت بین تحصیلات و محیط زیست‌گرایی، تفاوت معناداری میان رده‌های مختلف تحصیلی و نگرش مثبت به محیط زیست پیدا نشد. تنها استثنا مربوط به تفاوت معنادار میان رده دیپلم و تحصیلات عالی است. نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که همبستگی معناداری میان دینداری و محیط زیست‌گرایی وجود دارد. این نتیجه یافته‌های تحقیقات پیشین را تأیید می‌کند [نک: ۱۰؛ ۱۳].

آنچه در انتهای بحث در خصوص زنان ایرانی باید یادآور شد این است که در ایران، در سال‌های گذشته، تغییرات گسترده‌ای در حال وقوع بوده و به دنبال آن تحولات نوین و گسترده‌ای در نوع زندگی زنان رخ داده است. برای مثال «بررسی گزارش‌ها و یافته‌های پژوهشی، از جمله گزارش طرح‌های ملی مانند پیمایش آگاهی‌ها و نگرش‌های ایرانیان نشان می‌دهد که اولویت‌های ارزشی و گرایش‌های فرهنگی بانوان، به‌خصوص در یک دهه گذشته، با تغییراتی روبه‌رو بوده است» [۲، ص ۲]. جایگاه زنان در خانواده، اعم از پایگاه خانوادگی، قدرت در تصمیم‌گیری‌ها، اهمیت نقش‌های زنان از جمله اهمیت کار خانگی، اشتغال خارج از خانه و رعایت شرایط شغلی ایشان در خارج از خانه، در حال افزایش و تعادل و توازن با مردان است [۹، ص ۳۹]. این روند سهم زنان را در سالم‌سازی و صیانت از محیط زیست هر روز بیش از پیش افزایش می‌دهد. بنابراین، با توجه به اینکه محیط زیست ایران در معرض آسیب‌های جدی فراوانی قرار دارد و زنان از اقشار آسیب‌پذیر جامعه از آلودگی‌های زیست‌محیطی هستند و از طرف دیگر زنان تربیت‌کننده نسل آینده‌اند، باید نقش زنان در حفظ محیط زیست و توسعه پایدار در چارچوب اقدامات ملی پیگیری شود. این امر را می‌توان ۱. در ارتقای مشارکت زنان در عرصه خاص محیط زیست بالاخص در واگذاری مدیریت منابع طبیعی به زنان، ۲. دانش‌افزایی و آگاهی‌بخشی به زنان در زمینه ماهیت بحران‌های زیست‌محیطی و اینکه انسان در بروز و گسترش این معضلات تأثیر داشته و در قبال آن مسئولیت دارد، تحقق بخشید.

منابع

- [۱] احمدوند، مصطفی؛ نوری‌پور، مهدی (۱۳۸۹). «نگرش‌های زیست‌محیطی دانشجویان کشاورزی دانشگاه یاسوج؛ تحلیلی جنسیتی». *مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران*، ج ۶، ش ۲، ص ۱-۱۳.
- [۲] اداره کل امور بانوان (۱۳۹۰). *سند بهبود وضعیت بانوان در شهر تهران، شهرداری تهران*.
- [۳] جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۶). *اسلام و محیط زیست*، قم: مرکز چاپ و نشر اِسرائ.
- [۴] درستر، سایمون (۱۳۸۴). *مبانی پایداری*، ترجمه محمود دانشور و همکاران، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.

- [۵] دواس، دی‌ای (۱۳۸۵). پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ ناییبی، تهران: نی.
- [۶] رحمانی، بیژن؛ مجیدی خامنه، بتول (۱۳۸۸). «عوامل مؤثر بر مشارکت زنان در حفظ محیط زیست شهری با تأکید بر نگرش اکوفمنیستی مطالعه موردی: مناطق ۶ و ۸ شهرداری شهر تهران»، فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط، ش ۷، ص ۱۵-۳۷.
- [۷] ساتن، فیلیپ (۱۳۹۲). درآمدی بر جامعه‌شناسی محیط زیست، ترجمه صادق صالحی، تهران: سمت.
- [۸] صالحی، صادق؛ امامقلی، لقمان (۱۳۹۱). «مطالعه تجربی رابطه آگاهی و رفتارهای زیست‌محیطی»، مسایل اجتماعی ایران، س ۳، ش ۱، ص ۱۲۱-۱۴۷.
- [۹] صالحی، صادق؛ حمایت‌خواه جهرمی، مجتبی (۱۳۹۲). «مقایسه تحلیلی ارزش‌های زیست‌محیطی جهان اسلام و غرب (تحلیل ثانویه داده‌های پیمایش ارزش‌های جهانی)»، فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره دوم، ش ۳، ص ۵۰۵-۵۲۳.
- [۱۰] صالحی، صادق؛ کریم‌زاده، سارا (۱۳۹۳). تحلیل اکوفمنیستی بر نگرش نوین زیست‌محیطی زنان (مورد مطالعه: شهر ارومیه)، بی‌جا.
- [۱۱] علی احمدی، امید (۱۳۸۹). پژوهشی در تحولات معاصر خانواده در شهر تهران، تهران: معاونت امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران.
- [۱۲] فردوسی، سیما؛ مرتضوی، شهرناز؛ رضوانی، نعیمه (۱۳۸۶). «رابطه بین دانش زیست‌محیطی و رفتارهای محافظت از محیط»، پژوهشنامه علوم انسانی، ش ۵۳، ص ۲۵۳-۲۶۶.
- [۱۳] کاظمی، جمال (۱۳۸۹). «نگاهی به آراء توماس بری، بنیانگذار الهیات زیست‌محیطی: روایت نواز دین، زمین و زندگی»، ماهنامه اخبار/ادیان، س ۸، ش ۱، ص ۱۹-۲۵.
- [۱۴] محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۸۹). «الهیات محیط زیست»، ماهنامه اخبار/ادیان، س ۸، ش ۱، ص ۳۸-۴۵.
- [۱۵] ملکی، امیر؛ عبداللهی، عظیمه‌السادات (۱۳۹۲). «تبیین جامعه‌شناختی محیط‌گرایی ایرانیان در دو سطح خرد و کلان»، فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ش ۲، ص ۱۷۷-۲۰۲.
- [۱۶] نوکل، زیگرید (۱۳۸۹). «مفاهیم محیط زیستی در اسلام»، ماهنامه اخبار/ادیان، س ۸، ش ۱، ص ۳۶-۳۷.
- [۱۷] وزیری، رویا. جایگاه محیط زیست در علوم اجتماعی، سایت انسان‌شناسی و فرهنگ.

<http://anthropology.ir/node/750>

[18] Budak. D.B, Budak. F, Zaimoglu. Z, Kekec. S, and Yavuz Suca. M (2005). Behavior and attitudes of students toward environmental Issues at faculty if Agriculture, Turkey. Journal of Applied sciences, No 7: pp 1227- 1244.

- [19] Cudworth, E. (2003). *Environment and Society*, London and New York: Routledge.
- [20] Deng, J, Walker, G. J and Swinnerton, G (2006). A comparison of environmental values and attitudes between Chines in Canada and Anglo-Canadians. *Environment and behavior*, 38 (1): pp 11-47.
- [21] Ewers, A., Galloway, G (2004). Expressed environmental attitudes and actual behavior: Exploring the Concept of Environmentally Desirable Responses, Paper presented at the International Outdoor Education Research Conference, La Trobe University, Bendigo, Victoria, Australia, July 6-9.
- [22] Honnold, J. A. (1981). "Predictors of public environmental concern in the 1990s", *Field Research: A Sourcebook and Field Manual*, London: Allen & Unwin. pp. 79- 90.
- [23] Kaiser, F. G; Wolfing , S; Fuhrer, U.(1999). "Environmental attitude and ecological behavior". *Journal of Environmental psychology*. 19, pp 1-19.
- [24] Lowe, G. D. and others (1980). "Public support for environmental protection: new evidence from national surveys", *Pacific Sociological Review*, No 23: pp 423- 45.
- [25] Lowe, G. D. and T. K. Pinhey (1982). "Rural-urban differences in support for environmental protection", *Rural Sociology*, No 47: pp 114- 28.
- [26] Mohai, p and B.W, Twight (1987). "Age and environmentalism: an elaboration of the Buttel model using national survey evidence", *Social Science Quarterly*, No 68: pp 798- 815.
- [27] Van Liere, k. D and R. E. Dunlap (1980). "Social bases of environmental concern: a review of hypotheses, explanations and empirical evidence", *Public Opinion Quarterly*, No 44: pp 181-97.
- [28] World Values Survey, *Values Change the World: World Values Survey*, website: <http://www.worldvaluessurvey.org>.